

TEMATIKUS ÚTVONALAK TÚRAKALAUZA

KALANDOZÁSOK A TÚZOKOK BIRODALMÁBAN NAGYSZALONTÁN

TURDEAN Laura
Nagyvárad, 2023

Tartalom

Bevezető Isten hozott!	3
Tematikus útvonalak	
● 1. útvonal: A tűzok birodalmában	5
● 2. útvonal: A sztyepp természeti értékei	9
● 3. útvonal (körü): Régmúlt idők kincseit rejtő puszták	18
● Tematikus útvonalak térképe	19
● 4. útvonal: Két országban, két keréken: Nagyszalonta–Békéscsaba	34
Zárszó helyett	37
Könyvészet	38

Hasznos tanácsok és javaslatok:

- Az útvonalakhoz társított időtartamok hozzávetőlegesek (10-15 perces pihenőkkel a tájékoztató táblánál). Az útvonalak telefonos követéséhez letölthető a megfelelő *track* (amelyet *GPX Viewer*-rel vagy hasonló mobil alkalmazással tudunk megnyitni), ez segít, hogy az adott útvonalon maradjunk. Részletek itt: www.dropia.eu;
- Nem ajánlott letérni a jelzéssel ellátott útvonalakról. Kerüljük el a tűzokok zavarását! Ha az országhatár közvetlen közelében található területekre mennénk, számoljunk azzal, hogy kötelező előzetesen értesíteni a Nagyszalonta Körzeti Határrendészeti Kirendeltséget (telefonszám: +40 259 373 745), amíg Románia nem csatlakozik a schengeni övezethez;
- Kutyát lehetőleg pórázon sétáltassunk (különösen a *Tűzok birodalma* útvonalon);
- Tavasszal és ősszel vigyünk magunkkal vízálló ruházatot, amely az esővel, széllel szemben védelmet biztosít, valamint húzzunk bakancsot vagy gumicsizmát (különösen a fokozottan esős napokon, mert ilyenkor előfordulhat, hogy helyenként a víz a talaj felszínén pang, és a talaj csúszóssá, sárosá válik);
- Nyáron fontos a fényvédő krém használata, illetve megfelelő öltözet és kalap viselése;
- A túrákra elegendő vízzel és élelmiszerrel készüljünk;
- A túraútvonal bejárása során bárhol lehet piknikezni, de tüzet rakni tilos. Ne hagyjunk magunk után szemetet!
- A *Tűzokfészek* látogatóközpontban igénybe vehetjük a látogatók rendelkezésére álló létesítményeket és berendezéseket – parkolókat, mosdókat, a gyermekek számára készült játszóhelyeket.

Kalandozások a tűzokok birodalmában Nagyszalontán (tematikus útvonalak túrakalauza)

TURDEAN Laura | Fordították: BÁLINT Noémi, BUSLIG Johanna

Nagyvárad, 2023

ISBN 978-973-0-38353-9

Bevezető | Isten hozott!

A kulturális és természeti örökség hatalmas lehetőségeket rejt magában a helyi közösségek számára. A kézzelfogható előnyökön túl, mint például új munkahelyek teremtése, ez az örökség, illetve a kulturális és természeti értékek megőrzése élteti a közösségi érzést és lokálpatriotizmust.

Mivel az örökség a következő generációnak átadott hagyaték, kötelességünk a fenntarthatóság kérdésével is foglalkozni. Vagyis, hogyan lehetünk biztosak abban, hogy mi is át tudjuk majd adni a jövő nemzedékeinek ezeket az örökölt „javakat”, ideális esetben sértetlen állapotban, vagy akár gazdagabbá téve azokat? Ez a túrakai vezető éppen ezért szólítja meg a felnőtteket és a gyermekeket egyaránt.

A XIX. század végi vízszabályozások következményeként a mocsarak kiszáradtak, és ezeket a területeket legeltetésre vagy egyéb mezőgazdasági tevékenységre kezdték használni. Ez eredményezte a táj legnagyobb mértékű átalakulását. Korábban, inséges időkben, a tatárok vagy a törökök előtt ezek a mocsarak, szigetek, időszakosan elöntött erdők és gyepek nyújtottak menedéket.

Így ez a felfedezőút voltaképpen, a természetjáráson túl, egy időutazás is egyben.

Bemutatjuk az itteni emberek életmódját is, akik ezekhez a természetes élőhelyekhez alkalmazkodtak. Ez az életforma eleinte pásztorkodásra, állattartásra épült, de később, a régi *puszták* mocsarainak és vadvizeinek lecsapolása során átalakult területeken szántóföldi gazdálkodással is kiegészült. Mindez további családokat vonzott ide, akik aztán a teljes háztartásukat ezen tevékenységek köré szervezték. Így jött létre a *tanyavilág*.

A túrakai tartalmáról

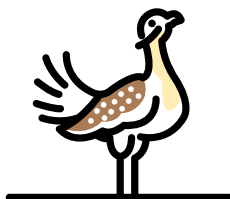
Túrakai útunkban több tematikus útvonalhoz nyújtunk eligazítást. Választhatjuk az öt Natura 2000-es terület szomszédságában elhaladó Nagyszalonta–Sarkad–Gyula–Békéscsaba kerékpárút lineáris útvonalát, vagy a *Tűzokfészkek* látogatóközpont környékén található körutak egyikét.

És hogy a gyerekeket is bevonhassuk ebbe a „felfedezőútba”, a fejezetek végén néhány ötletet javasolunk a velük együtt folytatható tevékenységekkel kapcsolatosan.

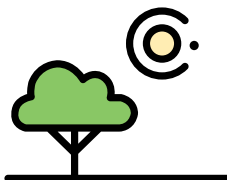
Most pedig indulhatunk is!

Tematikus útvonalak

1. útvonal:
A túzok birodalmában*

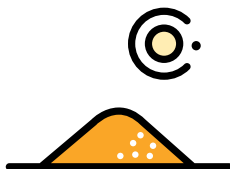

2. útvonal:
A sztyepp természeti értékei*

**Az 1. illetve 2. útvonalakat együtt, körút formájában is végig lehet járni*

3. útvonal (körút):
Régmúlt idők kincseit
rejtő puszták

4. útvonal:
Két országban, két keréken:
Nagyszalonta–Békéscsaba

A tűzok birodalmában

A túraútvonal egy elektromos középvezetőségű vezetéksor kapcsolóoszlopához vezet, ahol egy több mint 6 km-es szakaszon sikerült a légvezetékét földkábelrel kiváltani, megakadályozva ezzel a tűzokok elektromos légvezetékkel való ütközését, amely végzetes lehet számukra. Az útvonal mentén megtekinthetjük a tűzok jellegzetes táplálkozó-, dűrgő- és fészkelőhelyeit.

Útiterv:

- kiindulópont: A *Tűzokfészkek* látogatóközpont
- a megfigyelőtorony érintésével
- érkezési hely: földkábel kapcsolószlop
- közlekedés módja: gyalogos, kerékpáros
- távolság: 6,6 km
- időtartam – csak oda: kb. 2 óra 10 perc (gyalogosan) / 1 óra 10 perc (kerékpárral)

Úticélok és látnivalók:

a. A tűzok Romániában: a sztyepp ikonikus madarából lett szalontai jelkép

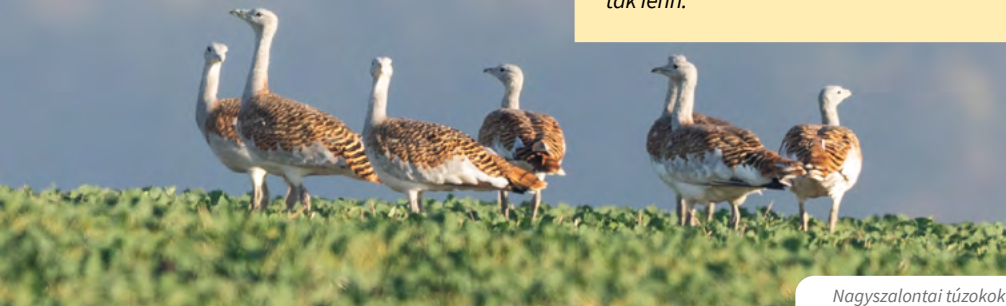
b. Táplálkozó-, dűrgő- és fészkelőhelyek

a. A tűzok Romániában: a sztyepp ikonikus madarából lett szalontai jelkép

A tűzok (*Otis tarda*) a legnagyobb röpképes madár Európában. A világszinten sebezhető kategóriába sorolt faj állománya rendkívüli hanyatlást szenvedett természetes élőhelyeinek, az eurázsiai sztyeppék fragmentálódása miatt. Az 1950-es évek közepére a tűzok Európa több régiójából kipusztult. Ez történt Romániában is, ahol az államosítást követően a gyepeket (természetes élőhelyeit) feltörték és szántókká alakították át. A mezőgazdaság gépesítése, a vadászat és az orvvadászat is hozzájárult az állománycsökkenéshez.

Tudtátok-e

Az Alföldön és a nagyváradi Szálka-dombon folytatott régészeti ásatások során tűzok csontokat találtak, amelyeket feltehetően eszközként használtak a korabeli emberek. Ezek az újkőkorszakból maradtak fenn.¹

Nagyszalontai tűzokok

¹<https://journals.openedition.org/physio-geo/1052?lang=en>

Ugyanakkor a 2007-től kezdődő terepi megfigyeléseink során bebizonyosodott, hogy Nagyszalonta pusztáit is lakja az a, körülbelül 40-50 példányt számláló *határon átnyúló túzokpopuláció*, melynek élőhelye elsősorban Mezőgyán és Nagyszalonta területén található, azaz országhatár mindkét oldalára átnyúlik.

Egy túzokfészek véletlenszerű felfedezése 2020 tavaszán vitathatatlan bizonyítékot jelentett arra, hogy a faj továbbra is költ Romániában, noha korábban kihaltnak hitték az országban. Ha pedig figyelembe vesszük azt is, hogy a túzok ragaszkodik megszokott *dürgő*- (a hímek udvarlási rítusa), és fészkelőhelyeihez is, minden okunk megvan arra, hogy elhiggyük: a túzokok egyik utolsó mentsvárakat őrizték meg Nagyszalontán.

Túzokfészek egy búzatáblában, Nagyszalonta, 2020. május / Fotó: ifj. Ioan Matiu

Tudtátok-e

A nagyszalontai túzokok alkotják az egyetlen életképes túzokállományt Románia területén.

b. Táplálkozó-, dürgő- és fészkelőhelyek

A nagyszalontai túzokok főleg gyepet, repce-, lucerna- és gabonaföldeket, parlagokat, ritkábban kukorica- és napraforgóföldeket használnak. Ezeknek a területeknek a megfelelő aránya hozzájárult egy életképes populáció fennmaradásához az országnak ebben a szegletében, és egyben a táj *mozaikos* jellegéhez is, aminek köszönhetően ezek a területek más állatfajok számára is megfelelő élőhelyet tudnak biztosítani.

Tavasszal és nyáron a gyepet, lucernaföldeket, a parlagokat, a zöldgarasokat igen kedvező táplálkozóhelyek, ahol mindenevőként beszerezhetik mindazt, amire szükségük van – állati (szárlábúak, rovarok, csigák, kismélsők vagy akár kistestű madárfiókák), illetve növényi (repce, lucerna, búza) eredetű élelmet egyaránt. Télvíz idején a túzokokat gyakran látni nagyobb csapatokban táplálkozni a repceföldeken, hiszen ilyenkor ez a fő táplálékforrásuk.

Téli repceföldön táplálkozó túzokkakasok (Nagyszalonta)

A szaporodási időszak a március-április periódusban kezdődik, a *dürgésnek* nevezett, jellegzetes udvarlási rítussal. Ahogyan a legtöbb fajnál, a szaporodás kulcsfontosságú esemény a túzok életében is. A kakasok

4-5, a tyúkok pedig 3-4 évesen válnak ivaréretté. A dürgés során a kakasok úgy mozognak, hogy fehér tollaik láthatóvá váljanak, így az akár több kilométer távolságra lévő tyúkok is könnyedén észrevehetik őket. Ilyenkor a kakasok hófehér tollazatukat kifordítva büszkén járják násztáncukat, és amikor a tyúkok közel kerülnek, körülöttük forognak tovább.

A párzást követően a tyúk elhagyja a dürgés helyszínét és fészkelésre alkalmas helyet keres magának, ahol zavartalanul rakhatja le, illetve költheti ki – egyedül – az 1-3 tojásból álló fészekalját. Vannak madarak, melyek egész életükben visszajárnak megszokott fészkelőhelyeikre. Amennyiben az évi első költési kísérlet meghiúsulna, pótköltésbe kezdhetnek, amikor azonban rendszerint már csak egyetlen tojást raknak le.

A fészek egy 30-40 cm átmérőjű mélyedés, amelyet a tyúk kapar a földre, többnyire gyepen, parlagon, lucerna-, vagy akár gabonátáblában. A fiókák *fészekhagyók*, kikelésük után azonnal képesek követni anyjukat.

Dürgő túzokkakas / Fotó: Motkó Béla

Túzok tyúk fiókával / Fotó: Motkó Béla

Tudtátok-e

A túzok szaporodási aránya alacsony. Egy Spanyolországban végzett felmérés szerint egy túzok tyúk az élete folyamán (hozzátételelesen 10 év) csupán átlag 1,4 fiókát képes sikeresen felnevelni.

Illusztráció: Kókay Szabolcs

Jövőképünk, hogy a nagyszalontai túzokállomány stabilizálódik és növekszik, a túzok pedig a város jelképévé válik, amelyre minden helybeli büszke lehet – a gyermekektől az idősebbekig, akik talán még emlékeznek azokra az időkre, amikor tanyán éltek, és ezek a rejtélyes madarak voltak a szomszédjaik.

Tevékenység gyermekeknek

Olvasmány

A tűzok és sólyom

Részlet, „Fáy András szépirodalmi összes munkái: Mesék és allegóriák”, I. kötet, kiadta Geibel Károly, Budapest, 1843.²

A' tűzok javaslatba hozá egykor a' madarak előtt, hogy futni szokjanak.

– Lessük el, úgymond, e' szép tudományt a' négy lábúaktól, 's kössük szárnyaink ügyességéhez a' lábak gyorsaságát is.

Sokan hajlottak, de a' nemes sólyom:

– Vessétek el, így inti őket, a' botor tanácsot, mely nemzetiségünk ből ki fogna forgatni egykor, 's eszközölni, hogy sem földön sem levegőben ne legyünk honn. Tudom, miért hitegetsz jó ólom-madár bennünket: repűlni ügyetlen vagy, és lomha!

Hasznos, a' szép és jó idegen példát követni, de józan megválasztással. Minden nemzetnek meg van a' maga eredeti sajátsága, 's ezt feláldozni a' követésben, veszély!

Ismeretszerzés és kreativitás | Csoportmunka

1. Olvassátok fel szerepekre osztva!
2. Miért nevezi a sólyom „ólom-madár-nak” a tűzokot?
3. Milyen kivételes képességekkel rendelkezik a tűzok? Hát a sólyom? Jegyezz le mindkét madár esetében legalább három-három adottságot. Ezután válaszd ki az egyik fajt és összpontosíts egyetlen képességére, majd rajzold meg a madarat úgy, mint egy szuperhőst.

A sztyepp természeti értékei

A túra során megismerkedhetünk a Pannon-sztyeppel és a nagyszalontai puszta sajátosságával. A *Nádas*-tó pedig kisebb léptékben szemlélteti, hogy a XIX. század második feléig hogyan nézhetett ki Nagyszalonta vizes és mocsaras vidéke.

Útiterv:

- kiindulópont: megfigyelőtorony
- a *Nádas*-tó érintésével
- érkezési hely: *Túzokfészek* látogatóközpont
- közlekedés módja: gyalogos, kerékpáros
- távolság: 7,7 km
- időtartam – csak oda: kb. 3 óra (gyalogosan) / 1 óra 30 perc (kerékpárral)

Úticélok és látnivalók:

a. A Pannon-sztyepp

b. Mi az ökoszisztéma?

c. Közösségi jelentőségű védett fajok Nagyszalonta környékén

a. A Pannon-sztyepp

A Pannon puszták a **Pannon biogeográfiai régió*** részei, noha az EU területének alig 3%-a, 55 közösségi jelentőségű élőhelytípusnak és számtalan védett fajnak ad otthont. Az Élőhelyvédelmi Irányelvben szereplő növényeken (46) és állatokon (118) kívül ebben a régióban körülbelül 70 olyan veszélyeztetett madárfaj él, amelyek a Madárvédelmi Irányelv I. mellékletében¹ szerepelnek.

**A Pannon régió Magyarország teljes területét, valamint a Cseh Köztársaság, Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia és Horvátország periférikus régióit foglalja magába.*

¹http://publications.europa.eu/resource/cellar/cd7b58a8-dbeb-4093-8269-6d5a2951563a.0002.02/DOC_1

A régió biológiai sokféleségének értékén túl meg kell említenünk ezen élőhelyek védelmének jelentőségét is, ugyanis sok esetben fenyegeti őket az újabb szántóterületek iránt növekvő igény, valamint körvonalazódó fejlesztési és infrastrukturális projektek.

Az **Élőhelyvédelmi Irányelv** és a **Madárvédelmi Irányelv** olyan jogi eszközök, amelyek az európai közösségi térben a természetvédelem alapjait teremtik meg.

Számokban kifejezve:

Az Élőhelyvédelmi Irányelv I. melléklete 233 európai természetes élőhelyet tartalmaz, amelyből **71-et, mint eltűnéssel fenyegetett** és kiemelt jelentőségű élőhelytípust tart számon².

Abból az 500-nál is több madárfajból, amelyek Európa otthont ad, a Madárvédelmi Irányelv I. melléklete **194 veszélyeztetett fajt** foglal magába.

További részletek itt:

<https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/>

A **Pannon gyepek és szikes mocsarak (1530)* az Európai Unió területén található veszélyeztetett élőhelyek közé tartoznak. Ezen élőhelyek túlnyomó része a Kárpát-medencében lelhető fel, és az élőhelytípus szerepel az Élőhelyvédelmi Irányelv I. mellékletében is, ami azt jelenti, hogy a fennmaradt, ilyen típusú élőhelyek megőrzése érdekében *különleges természetmegőrzési területeket* szükséges kijelölni (lásd 35. oldal).

Az utóbbi két évszázad emberi beavatkozásai fontos természetes élőhelyek hanyatlásához és pusztulásához vezettek – vizes és mocsaras területek, lápok, árterek, rétek –, ezért a Kárpát-medencében napjainkban fellelhető természetközeli élőhelyek az egykori biodiverzitásnak csak egy töredékét képezik.

² <https://inspire.ec.europa.eu/document/HabDir>

i A parlagi sas (*Aquila heliaca*), a pannon sztyepp jellegzetes madárfaja

A tűzokhoz hasonlóan ezt a madarat is a kihalás fenyegeti, világszerte veszélyeztetett fajként tartják számon. A parlagi sas elterjedési területe magába foglalja Közép-Európát és Délkelet-Európát is. Körülbelül kétméteres szárnyfesztsévével rendelkező nagytestű ragadozómadár. Elsősorban kis- és közepes emlős fajokkal táplálkozik (egerek és pockok, ürge, hörcsög, mezei nyúl). A kialakult párok egész életükre

együtt maradnak. A vadon élő példányok nyilvántartásba vett maximális élettartama 26 év, míg fogságban 44 év. Térségünkben a parlagi sas főként magányos fakkal tarkított síksági területeken figyelhető meg. Jelenleg egyetlen Romániában fészkelő párról van tudomásunk, ezen kívül 2022 júniusában Nagyszalontán megfigyeltek egy másik, valószínűleg Magyarországról származó fiatal fészkelő párt.

b. Mi az ökoszisztéma³?

Az ökoszisztéma egy olyan rendszer, amelyben a *biotikus* közeg (növények, állatok, baktériumok) *abiotikus* környezetével (éghajlat, talaj, víz) kölcsönhatásban működik. Egy ökoszisztémán belül kialakult kapcsolatok összetettségéből adódóan ezek tanulmányozása nem éppen egyszerű feladat. Létezik a klasszikus táplálék–fogyasztó, illetve ragadozó–zsákmány kölcsönhatáson kívül más típusú összefüggés is, mint pld. parazitizmus, mutualizmus, asztalközösség (két egyed vagy populáció olyan kapcsolata, amely az egyik fél számára előnyös, míg a másiknak közömbös) típusú kapcsolat. Mindezek hozzájárulnak egyes organizmusok fejlődéséhez, vagy kedvezőtlenebb esetben, rezilienciájuk fokozásához.

³Jelen kiadványban az ökoszisztéma kifejezést a nemzetközi szaknyelvben elfogadott jelentése alapján használjuk, mint a társulás (biocönózis) és az élőhely (biotóp) együttese

Egy édesvízi ökoszisztéma, például egy tó, változatos növény- és állatvilágnak lehet az otthona. Illusztráció: Kókay Szabolcs / © Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, Magyarország (a kép illusztráció)

A természetre ható tevékenységei során az ember sajnos legtöbbször negatívan befolyásolja ezeket az ökoszisztémákat. Innen ered az *emberi tényező* szókapcsolatunk, amely rendszerint negatív felhanggal bír. A természetes élőhelyek szennyezése, az intenzív mezőgazdálkodás (monokultúrák, túlzott műtrágyahasználat, vizes élőhelyek lecsapolása és szántókká alakítása, gyepek feltörése), a vízrendezési munkálatok (folyószabályozások, töltések és víztározók építése, a folyóvizeket elmetsző törpevízierőművek létesítése), a felőlten vadászat, az orvvadászat csak néhány példa, amely ezt igazolja.

Léteznek az ember által érintetlen helyek, ahol az ökoszisztéma folyamatok mindmáig háborítatlanul zajlanak, és a természet önmagát „szabályozza”, ilyenek a trópusi esőerdők, a sztyepek, a természetes (szabályozatlan) folyókat kísérő vizes élőhelyek.

Az elmúlt két-három évszázad emberi beavatkozásai felgyorsították a természetes folyamatok változásának ritmusát, és a biodiverzitás elszegényedéséhez, valamint számos ökoszisztéma minőségének leromlásához, illetve pusztulásához vezettek. Napjainkban az agro-ökoszisztémák Románia területének több mint felét fedik le, míg a nedves területek a folyók és tavak ökoszisztémáival együtt alig 3%-át⁴. Annyira kevés vizes élőhely maradt fenn, hogy ezek Románia területének még 1%-át sem teszik ki. Rendkívül fontos tehát a máig fennmaradtak megőrzése.

⁴ <https://biodiversity.europa.eu/countries/romania>

Tudtátok-e

Ökoszisztéma-szolgáltatásoknak nevezzük azokat a javakat és hozadékokat, amelyek nélkül nincs élet, és amiket az egészséges ökológiai rendszerek ingyen biztosítanak az emberiségnek, legyen szó akár a legegyszerűbbekről (élelem, víz, levegő, talaj, faanyag), akár az összetettebbekről (beporzás, széndioxid-megkötés, vízmegtartás). A természete-

tes ökológiai rendszereknek emberi hatásra bekövetkező nagymértékű károsodása végzetesen befolyásolhatja, hogy ezek mennyire lesznek képesek az említett javakat biztosítani. A globális népességnövekedés és a klímaváltozás fényében egyre fontosabbá válik, hogy az ökoszisztéma-szolgáltatásokat a valódi értéküknek megfelelően becsüljük meg.

Tevékenységek gyermekeknek

Ismeretszerzés

1. Milyen fajokat ismersz fel az előző oldal képén? Mit tudsz róluk?
2. Olvass utána legalább három fajnak, majd készíts róluk írásos, képes bemutatót.

Egy közösségi jelentőségű faj és környezetével való kapcsolata

A nagy szikibagoly* (*Gortyna borellii*) és a sziki kocsord (*Peucedanum officinale*)

*Szerepel az Élőhelyvédelmi Irányelv II. mellékletében is, azaz olyan fajok között, amelyek védelme megköveteli a különleges természetmegőrzési területek kijelölését

Bár a magyar neve egy bagolyfajra (mádár) enged következtetni, a nagy szikibagoly egy éjjililepke-faj. A kontinens egyik leginkább veszélyeztetett lepkefaja, noha Európa-szerte rendkívül elterjedt. Ennek oka, hogy a táplálékkául szolgáló növények, különösen a sziki kocsord elterjedése igen korlátozott. A Kárpát-medencében jelentős populációi élnek. Nagyszalontán a szikes gyepeket és mocsarokat kedveli. A telet pete formában, pázsitfűfélék szárán tölti. Tavasszal, miután kikel, a lárva (hernyó) másik gazdanövényt keres, a sziki kocsordot, mivel ezt az egyet képes elfogyasztani. Augusz-

tusban a hernyó inaktív szakaszba lép, bebábozódik, majd szeptember folyamán kibújik belőle a kifejlett lepke, amely már tud repülni, és szaporodni is képes az első fagy beálltáig. A nagy szikibaglyot főként a gyepek beszántása, illetve ezek nem megfelelő kezelése (intenzív legeltetés, rovarirtók használata, száraz növényzet égetése) veszélyezteti.

Fotó: Deli Tamás

Közösségi jelentőségű védett fajok Nagyszalonta környékén

Ahhoz, hogy egy faj vagy egy állomány életképes legyen, kedvező élőhelyre van szüksége, ahol táplálkozhat, szaporodhat, menedékre lelhet, és nincs kitéve a veszélyeztető emberi tényezőknak. Legtöbb esetben az élőhelyeket érintő változások, amik mögött például a tájhasználat átalakulása is állhat, több faj élőhelyének eltűnését, illetve fragmentálódását vonják maguk után. Egyre nagyobb nyomást gyakorol sok fajra az, hogy az emberi tevékenységek során „kiszakítanak” ezekből a táplálkozásra, pihenésre, udvarlásra, szaporodásra vagy fészkelésre alkalmas területekből.

Kiemelten fontos tehát, hogy ezek az élőhelyek védelemben részesüljenek. A Natura 2000 hálózat és az ezt képező védett területek pontosan az ilyen, kipusztulással fenyegetett fajok szaporodó-fészkelő-, vonulás alatti pihenő- és telelőterületeinek a védelméért jöttek létre, illetve számos ritka, természetes vagy természetközeli élőhely megőrzéséért is. A természetvédelmi célok mellett a Natura 2000 területek a helyi közösségek érdekeit is elismerik, ezért ösztönzik az ökoturizmushoz kapcsolódó tevékenységeket és kezdeményezéseket, a környezetkímélő mezőgazdasági gyakorlatok folytatását, illetve a természeti és kulturális örökség népszerűsítését.

Néhány közösségi jelentőségű faj Nagyszalonta környékéről

A tájegység madarai között a tűzok foglalja el a legelőkelőbb helyet, amely egész évben megfigyelhető ezen a vidéken. Más fajok vonulók és elsősorban szaporodni érkeznek ide, ilyen a szalakóta, a kis őrgébics vagy a hamvas rétihéja, ismét mások jórészt telelni járnak hozzánk, mint a réti fülesbagoly vagy a kékes rétihéja. Alkalmadtán láthatunk rétisast, parlagi sást, vándorsólymot, ősszel pedig akár nagy csapatokban darvakat, vadludakat. A védett emlősök közül megemlítjük a vidrát, az ürgét és a vadmacskát. A halak és hüllők közül kiemeljük a réti csíkot és a mocsári teknőst, a gerinctelenek közül pedig a nagy sziki-baglyot és a nagy tűzlepkét.

Szalakóta
(*Coracias garrulus*)

Mocsári teknő
(*Emys orbicularis*) / Fotó: Sos Tibor

Nagy tűzlepke
(*Lycaena dispar*) / Fotó: Dénes Anna

Emlősök

Ürge (*Spermophilus citellus*)

Szigorúan védett európai őshonos faj, amelyet napjainkban, nagyrészt élőhelyének fragmentálódása miatt, a veszélyeztetett fajok között tartanak számon. A múlt században még kártevőként tekintettek rá, és különböző módszerekkel igyekeztek megszabadulni tőle. Kolóniákban él, ezeken belül minden egyed saját járatrendszerrel rendelkezik. Az ürge a gyepek életközösségén belül fontos szereppel bíró faj, védelme más fajok számára is létfontosságú. Üregeit kétéltűek és hullók is használják, a kerecsensólyom, a parlagi sas és a molnárgerény számára pedig az egyik legfontosabb táplálékállat. Az ürgét nagyon ritkán látni Nagyszalonta környékén, mindeddig csak Barmód-pusztától keletre, Kötegyán vonalában, az államhatárral szomszédos gyepeken került elő.

Madarak

Hamvas rétihéja (*Circus pygargus*)

Noha szinte az összes európai országban költ, mindenhol ritka, Romániában a becsült állomány száz pár alatt van. A tűzokhoz hasonlóan, életmódját tekintve eredetileg síkvidéki gyepekhez kötődik, de manapság gyakran szántóföldi kultúrákban költ. A földön fészkel, így rá is jelentős hatással van a mezőgazdaság, ugyanis a korai betakarítási munkák nagymértékű veszélyt jelentenek a fészkeire. Nagyszalonta határában rendszeresen költ, pocokgradációs (az egyedsűrűség növekedése) években akár többszöröződhet a helyi fészkelőállomány.

Kis őrgébics
(*Lanius minor*)

A kis őrgébicsnek az Európai Unión belül Romániában van a legnagyobb állománya. Sík- és dombvidéki fajként a Kárpátok kivételével szinte az egész országban előfordul. Nyugat-Európában már nagyon megfogyatkozott a száma, aminek elsődleges oka a rovarfajok (legfontosabb tápláléka) állományainak csökkenése, ami pedig az intenzív mezőgazdaság folyamánya. Ezen felül a sokszor költőhelyeül szolgáló útmenti fasorok kivágása is hátrányosan érinti. A nagyszalontai határban az erre a tájra jellemző akácfoltok és elhagyott tanyák és esztenák helyén kialakult facsoportok jellemző költőfaja.

Kétéltűek

Vöröshasú unka
(*Bombina bombina*)

Körülbelül 5 cm hosszú, kis termetű béka. Síkságokon és a legfeljebb 500 m tengerszint feletti magasságú dombvidékeken fordul elő. Az olyan állandó és időszakos vizes élőhelyeket használja, mint a pocsoltyúk, tocsogók, tavak, lassú vízfolyások. A vizekben márciusban jelenik meg, majd áprilisban elkezdődik a szaporodási időszak, ilyenkor éjszaka is aktív. A nősténynek vízi növényzetre van szüksége, amire pepecsomóit rá tudja ragasztani. Rovarokkal, férgekkel, apró csigákkal táplálkozik. Télen gödrökben, rágcsálók járataiban vagy kövek alatt hibernál. A fajt élőhelyei minőségének leromlása veszélyezteti, amit részben a mezőgazdaságból származó szennyezés okoz.

Növények

Kisfészű aszat

(*Cirsium brachycephalum*)

Korábban a Pannon-medence endemikus fajának tartották, de az utóbbi időben megtalálták Erdélyben is. Elérheti a kétméteres magasságot is. Elsősorban szikes réteken, mocsárréteken, mocsarakban találkozhatunk vele. Főként élőhelyeinek kiszáradása és a beszántás veszélyezteti. A szalontai gyepeken sem sűrűn fordul elő a túlságosan intenzív legeltetés miatt, ezért inkább több éves parlagok nedvesebb foltjaiban, szikes jellegű, mocsaras mezsgyékben jelenik meg.

Tevékenység gyermekeknek

Ismeretszerzés és alkotás | Csapatmunka

A biodiverzitás megőrzése a földi élet megmaradásának záloga. A biodiverzitás nem merül ki csupán a különböző fajok (a mikroorganizmusoktól a növényeken át az állatokig) sokféleségében, hiszen ezek egymással, valamint élettelen környezetükkel összetett, sokirányú kapcsolati rendszert alkotnak. Ha egy faj eltűnik vagy egy élőhely leromlik, ez értelemszerűen kihat más ott élő fajokra is.

● Alkossátok meg egy állatok kiválasztott természetes vagy természetközeli, szárazföldi vagy vízi ökoszisztéma puzzle-ját. Kezdhettek egy rajzzal vagy kollázssal. Számozzátok meg a rajzon látható fajokat, majd a jelmagyarázatban tüntessétek fel a megnevezésüket.

Illusztráció: Kókay Szabolcs

Régmúlt idők kincseit rejtő puszták

Az útvonal folyamán olyan településeket és tájakat mutatunk be, amelyek napjainkban már nem léteznek, vagy olyan mértékű változáson mentek át, hogy a valamikori létezésük bizonyítékai szinte észlelhetetlenek. Ezek már csak régi térképeken láthatók, ezért tekinthetünk rájuk úgy is, mint felfedezésre váró kincsekre.

Útiterv:

- kiinduló- és érkezési pont: a *Túzokfészek* látogatóközpont
- a szennyvíztisztító telep érintésével
- közlekedés módja: gyalogos, kerékpáros
- távolság: kb. 12 km
- időtartam – csak oda: kb. 4 óra 10 perc (gyalogosan) / 1 óra 50 perc (kerékpárral)

Úticélok és látnivalók:

- a. Mocsarak, gyepek és erdők**
- b. Kunhalmok, avagy a puszták „emlékművei”**
- c. Vízszabályozás és a táj átalakítása**
- d. Tanyasi élet**
- e. A puszták. A nagyszalontai puszták**
- f. Pásztorok, hajdúk, betyárok**

a. Mocsarak, gyepek és erdők

Képzeld magunk elé azt, hogy egykor a víz uralta ezt a tájat, ártéri területekkel, folyó mellékágakkal (amelyek elágtak, hogy aztán kacskaringózás után újra a főmederbe térjenek vissza), holtágakkal, mocsarakkal, szigetekkel, nádasokkal, amely így a rovarok, halak, kétlábúak, hullók és madarak valóságos paradicsoma lehetett.

A XIX. század eleji nagyszalontai táj rekonstrukciója. Illusztráció: Zsoldos Márton

Tematikus útvonalak térképe

1. útvonal:
A tűzok birodalmában*

2. útvonal:
A sztyepp természeti értékei*

*Az 1. illetve 2. útvonalakat együtt, körút formájában is végig lehet járni

3. útvonal (körút):
Régmúlt idők kincseit
rejtő puszták

4. útvonal:
Két országban, két keréken:
Nagyszalonta–Békéscsaba

Fedezd fel a nagyszalontai puszta értékeit!

Hogy biztosan ne tévedj el, töltsd le a tematikus útvonal track-jét, és kövesd az útvonalat telefonon (GPX Viewer-rel vagy hasonló mobil alkalmazással megnyitható).

Részletek: www.dropia.eu

JELMAGYARÁZAT

- 1. útvonal
- 2. útvonal
- 3. útvonal
- 4. útvonal

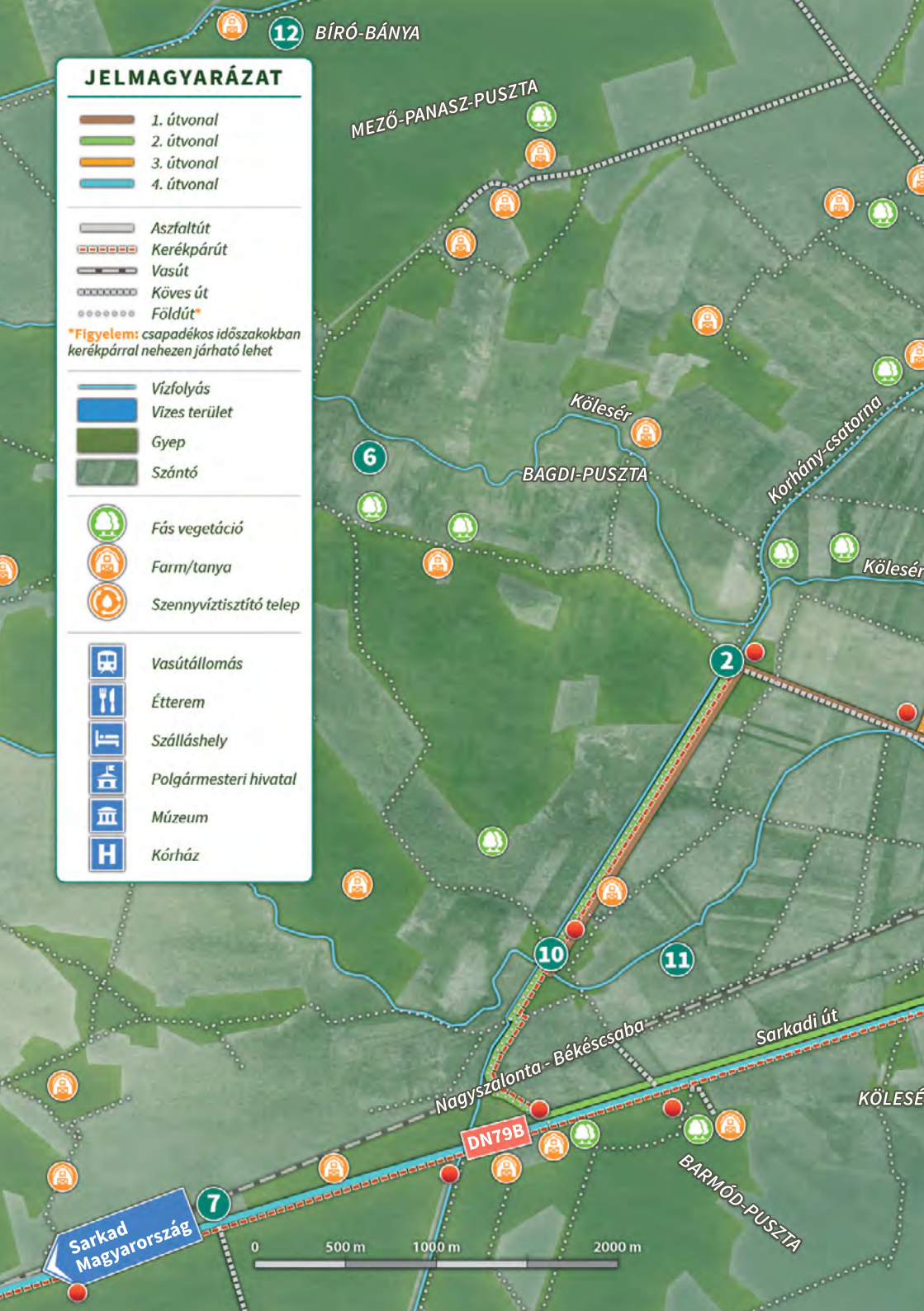
- Aszfaltút
- Kerékpárút
- Vasút
- Köves út
- Földút*

*Figyelem: csapadékos időszakokban kerékpárral nehezen járható lehet

- Vízfolyás
- Vizes terület
- Gyep
- Szántó

- Fás vegetáció
- Farm/tanya
- Szennyvíztisztító telep

- Vasútállomás
- Étterem
- Szálláshely
- Polgármesteri hivatal
- Múzeum
- Kórház

LÁTNIVALÓK

1	Tűzokfészek látogatóközpont	8	Kajla csárda (1950-es években lebontva)
2	kilátótorony	9	ér, XIX. század
3	Nádas-tó	10	földkabel-kapcsolóoszlop
4	Testhalom	11	a Kölesér-vár valószínű helyszíne, XVI. században lerombolva
5	Halom-domb	12	gyógyfürdő (XX. század első fele)
6	Bagdi-halom		tájékoztató tábla
7	Fekete Bárány csárda (1920 után lebontva)		

Tematikus útvonalak térképe a nagyszalontai tűzokok birodalmában | Nagyvárad, 2023

Adatok forrása: Google © 2023 CNES / Airbus | © Maxar Technologies | © Airbus

Minden adatot gondosan vittünk be, de nem állítjuk, és nem tudjuk garantálni, hogy azok hiánytalanok. A térkép méretaránya nem tette lehetővé, hogy minden utat, te-reptárgyat és látnivalót grafikusán ábrázoljunk.

A történeti dokumentumok, valamint a tatárjárásokat (1241) és törökjárásokat (XVI. és XVII. század) túlélők beszámolóí így írják le a térség tájait. A Fekete-Körösből kiváló Kölesér és Gyepes lápokot, mocsarakat és szigeteket alakítottak ki, majd egy közel 100 km-es meanderező szakaszt követően ismét visszatértek a folyóba.

A korai birtokok szerény, emberlakta települései 3-5 vagy esetenként akár 10 km távolságra helyezkedtek el egymástól, szigeteken (árvízmentes helyeken) és erdőirtott területeken alakultak ki. A XVIII. század második feléig a Fekete-Körös mentén többé-kevésbé összefüggő, tölgy és bükk alkotta erdőségek voltak.

Tevékenység gyermekeknek

Ismeretszerzés és alkotás | Csapatmunka

1. A leírások és a 27. oldalon található térkép segítségével rajzoljátok le, hogyan nézhetett ki a ti elképzelésetek szerint a Nagyszalontára jellemző természeti környezet. Válasszatok ki egy pontot a térképen, majd a rajzot a környező elemekkel kezdjétek el – folyóvizek, mocsarak, erdők, gyepek vagy utak. Ezután egészítsétek ki a tájat más elemekkel is a fenti leírások alapján. Ne feledkezzetek meg az állatokról! Befejeztétek? Gratulálunk, sikeresen elkészítettétek a saját rekonstrukciótokat a XIX. századi nagyszalontai tájról!
2. A *nagyszalontai gyermekeknek*: szüleitök vagy tanáraitök bevonásával keressétek fel a térképen kiválasztott helyet, majd készítsétek a helyszínen egy fényképet úgy, hogy közepén tartsátok az illusztrációt és körülötte a mai táj is látható legyen. Osszátok meg a fotót #Salontamea hashtaggel a Facebookon vagy Instagramon!

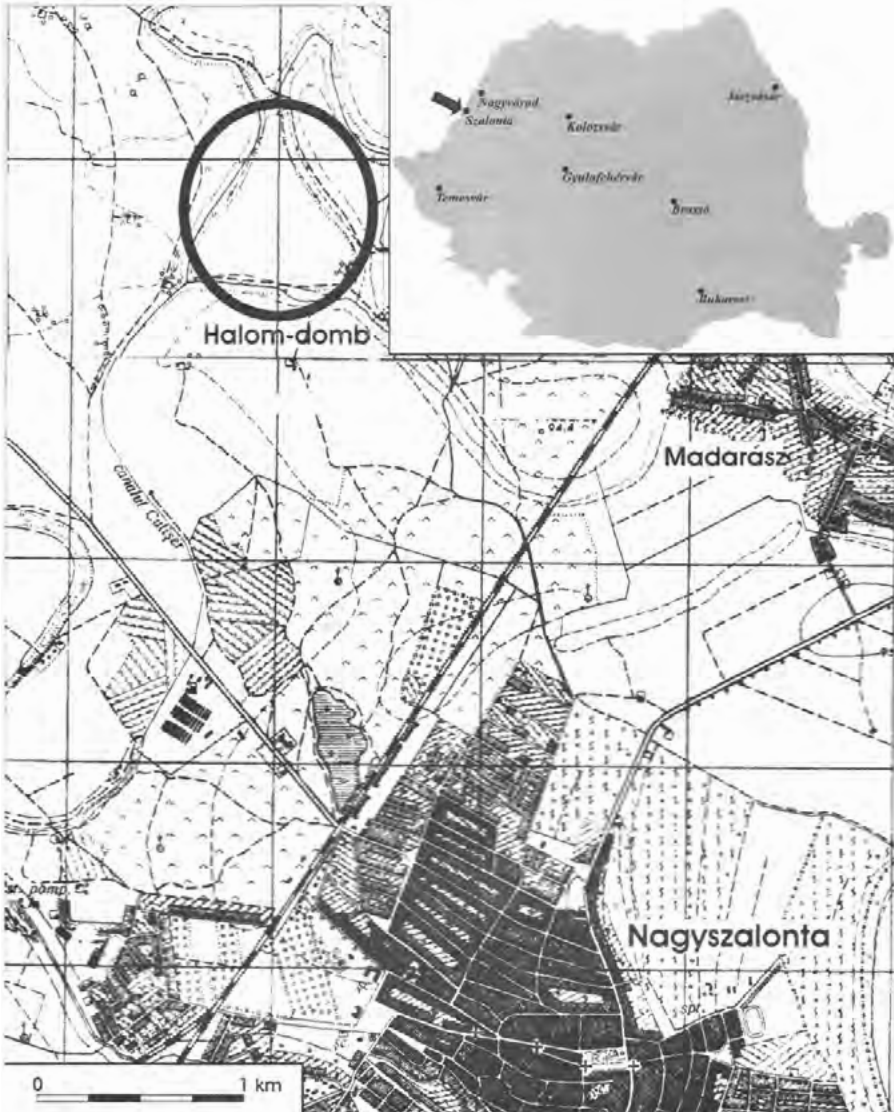
Kunhalmok, avagy a pusztá „emlékművei”

A **kunhalmok** olyan természetes vagy mesterséges földhalmok, amelyek főként síkságon fordulnak elő. Feltehetően eredetileg hordaléklerakódások voltak, amelyeket az ember utólag temetkezési helyként (kurgán), határjelzőként (határhalom), árvíz előli menedékként vagy megfigyelőhelyként (őrhalom) használt. A néphagyomány szerint a kereszténység előtt ezeket kultuszhelyeknek tekintették, ahol különböző rítusokat tartottak – az égi jelek olvasásától, gyógyításokon, jóslásokon át a temetésekig, hiszen ezeken az ősi helyeken az eltemetett hősök úgymond „szemmel tartották” utódaikat.

A régészeti kutatások rámutattak, hogy némely halom eredete az újkőkorig nyúlik vissza, és ezek lakó- illetve temetkezési hely funkciót is elláttak. Azonban a legtöbb halom feltáratlan maradt, ráadásul az utólagos emberi tevékenységek sem segítettek a fennmaradásukban, mi több sok esetben eredeti állapotuk károsodásához vezettek. Egyrészt azért, mert a sírokat kirabolták, másrészt azért, mert a halmokat mezőgazdasági gépekkel elegyengették és szántóföldi művelés alá vonták.

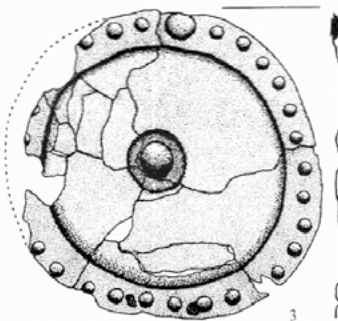
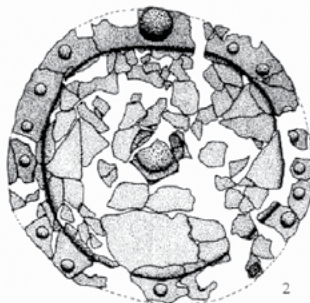
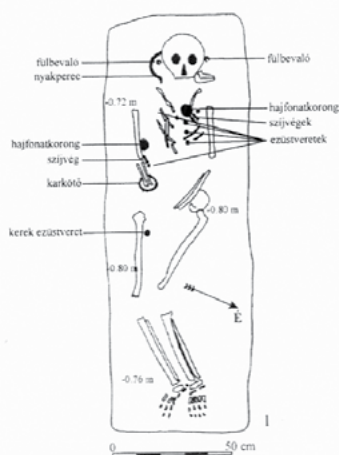
A halmokat eredeti funkciójuk szerint is lehet osztályozni. A legrégibb halmok vízpartokon helyezkedtek el, és sírhalmok vagy lakódombok voltak. A határhalmok és az őrhalmok a középkorból vagy újkorból származnak. Ezek gyakran egyenes vonalban helyezkedtek el, hogy használók riasztó hangjelzéseket vagy fűst- és tűzjeleket adva tudjanak egymással kommunikálni.

i Az úgynevezett **Halom dombon** 1962-ben egy kőzskori (az újkőkorszak és a bronzkor közötti átmeneti időszak) települést fedeztek fel, amely a Tiszapolgár-kultúrához tartozott (i. e. 3300–3100). Szintén ezen a helyen azonosítottak egy temetkezési helyet is. Itt két kora középkori, honfoglalás kori (X. század) sírhelyet is felfedeztek (egy nő és egy férfi sírját). A nőt aranyozott ezüst és bronz ékszerekkel temették el, fülbevalókkal, karkötőkkel, haj- és

ruházati díszekkel (például stilizált madárfej veret), feltehetően előkelő társadalmi rangjának köszönhetően. A férfi mellett, aki hasonló társadalmi ranggal bírhatott, lábai mindkét oldalán elhelyezve egy (feltehetően feláldozott) ló koponyáját és csontjait találták. Az itt feltárt régészeti lelet magába foglalt egy bronzkarikát, egy bronz karikagyűrűt, illetve nyílhegyeket, tegezből származó vesszőket és kengyeleket, amelyek mind vasból készültek.

Tevékenységek gyermekeknek

Ismeretszerzés és alkotás

1. A *Testhalomnál** és *Dombhalomnál* feltárt régészeti leletek illusztrációi alapján rajzoljátok le az állatok elképzelt ékszereket, ruhadarabokat vagy agyagedényeket. Ne felejtsetek el megnevezni, milyen korból inspirálódtatok (új kőkorszak, bronzkor, korai középkor).

Ismeretszerzés és kreativitás | Csapatmunka

2. Menjeteek végig a *Régmúlt idők kincseit rejtő puszták* útvonalán, majd készítsétek el a nagyszalontai régészeti felfedezések kronológiáját.
3. A *Testhalomnál** felfedezett állatsontok leltárából kiindulva készítsétek listát azokról az állatokról, amelyek csontjait a jövőbeli régészek a lakóhelyetek környékén (vagy szomszédságában) találhatják majd meg. Igyekeztek különválasztani a háziállatokat a vadállatoktól. Kiránduljatok a szüleitekkel vagy osztálytársaitokkal, figyeljétek meg a természeti környezetet, majd keressétek meg a környékeken élő fajokat. Látogassatok el a legközelebbi múzeumba. Mit gondoltok, a jövő régészei korunk mely jellemző tárgyait fogják megtalálni? Mit árulnak el majd rólunk ezek a tárgyak? Jegyezzétek le mindent egy leltári- és megfigyelőlapra.

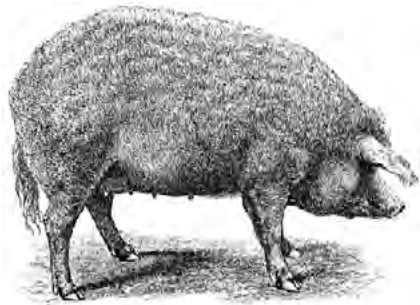
**a Testhalomról a 3 sz. tájékoztató táblán (Gesztí út) olvashattok részleteket, a Régmúlt idők kincseit rejtő puszták útvonalon*

c. Vízszabályozás és a táj átalakítása

A folyók medreit a víz állandóan formálta, és a folyók mentén, a kiöntéseknek köszönhetően lápokra és mocsarakra jellemző növény- és állatvilág alakult ki. Az esőzések és hóolvadások nyomán évente hatalmas vízmennyiség zúdult le az Alföldre a környező hegyekről és dombokról.

1816-ból származó leírások alapján abban az évben 300 szalontai házat vitt el az árvíz, a helyi népeiséget pedig éhínség gyötörte, ugyanis a szántók víz alatt álltak vagy elmocsa-rasodtak.

Az 1851-es *Magyarország geographiai szótára* szerint ebben az időben Nagyszalontának 10.300 lakosa volt, akik a hatalmas területek ellenére pusztákat és földeket vettek bérbé a helyi földesuraktól, mivel a saját földbirtokok nem fedezték szükségleteiket. A Kölesér által átszelt külterületek remek környezetnek bizonyultak a sertésenyésztéshez. Emellett a helybeliek szarvasmarhát, juhokat tartottak, sőt méhészkedtek is.

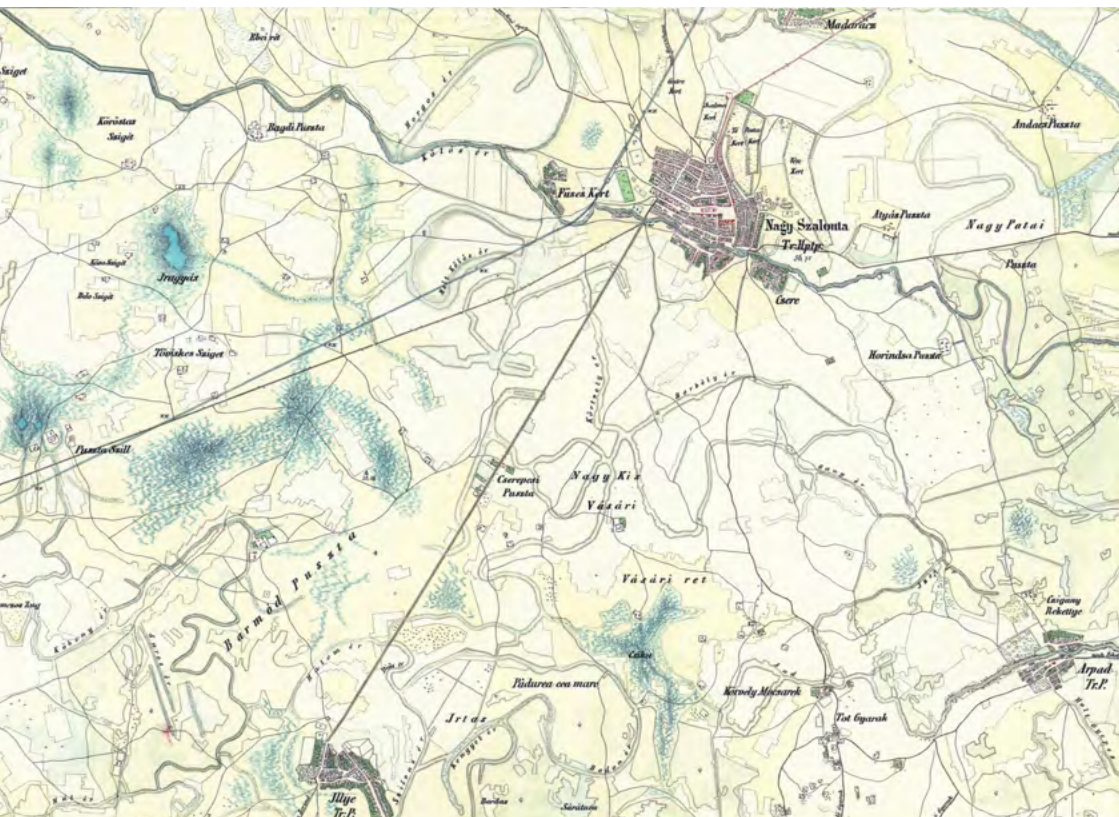

Tudtátok-e

Nagyszalontán kitenyészettek egy új sertésfajtát, a szalontai sertést, amely a XIX. században elkezdett kiszorulni, a mangalicának helyét adva. A vörös, nagy termetű sertéseket a Nagyszalonta környéki mocsarakban, ártéri területeken és tölgyerdőkben nevelték.

Szalontai sertés / Forrás: www.arcanum.hu

A XIX. század végén a folyóvizek szabályozása a helyi lakosság árvízvédelmét volt hivatott megoldani, de idővel a környező táj drasztikus változását eredményezte.

Nagyszalonta környéke a Magyar Királyság második katonai felmérésének térképén, (1819-1869).
Forrás: <https://mapire.eu/>

d. Tanyasi élet

Mottó: Arany boldog gyermekéje idején még igazán viselte nevét a Sárrét, a bővizű sáros rétság, amelynek típusához Szalonta is tartozik. Lassú, terpeszkedő sekély vizek, buja rétrengetegek, legelők, vadvizek, egy-egy folt erdő vagy ritkás s az ily tájék milió állata lent-fönt. S köztük az ember, amennyit e körülte lévő élővilág megbirt.

Arany János. Barabás Miklós litográfiája (1848) /
Forrás: Barabás Miklós / Wikimedia Commons

Dr. Viski Károly – Arany népe
(Arany tárgyi néprajzának vázlata)

i *Arany János (1817–1882), magyar költő, a magyar irodalom egyik legismertebb alakja, Nagyszalontán született, a Magyar Királyság idején. Ezen kívül prózaíró, újságíró, műfordító, tanár és a Magyar Tudományos Akadémia tagja és titkára.

A Magyar Néprajzi Lexikon szerint a „tanya az alföldi városok és falvak határában szétszórta álló, rendszerint egy lakóépületet és néhány hozzá tartozó gazdasági épületet magába foglaló, paraszti használatú állandóan lakott magános telep”. A nagyméretű tanyásodás a XVIII. században kezdődött el, a paraszti földtulajdonnal vagy legalábbis kötetlen, szabad földhasználattal összekapcsolódva, majd a mezőgazdaság tömeges átszervezéséig, az államosításig tartott, melynek következtében számos tanya beolvadt a mezőgazdasági parcellákba.

Bihar vármegyei népviselet, Nagyszalonta környéke, XIX-XX. sz. Heyer Arthur akvarellje / Forrás: OSZK MEK*

Tudtátok-e

A férfiak – urak és parasztek egyaránt – Arany János korában három ujjnyi széles karimájú fekete kalapot viseltek, amelyet árvalányhajtjal (mutató, hajszerű növény) díszítettek. Korábban, amikor még sok madár élt a mocsárvilágban, a férfiak kócsag- vagy darutollal tűzték a kalapjukba. Csak a pásztorok őrizték meg régi, széles karimájú kalapjukat.

A legtöbb szalontai létfenntartás céljából foglalkozott mezőgazdasággal. Szőlőt és más gyümölcsöket, cukorrépát, mákot, dohányt, cirokot termesztettek. A gépesített gazdálkodás megkönnyítette a trágya kihordását, és elindult a vetésforgós növénytermesztés. A gabonafélék közül búzát, kukoricát, zabot, kölest vetettek, takarmányként pedig az állatoknak lucernát, lóherét és repcét.

Erdély, a Bánság és a Partium Romániához való csatolását, valamint az 1921-es agrárreformot követően a nagy földbirtokokat szétaprózták és újraosztották. Ez történt az egyik környékbeli legelővel is (a Péterháza pusztával), amely akkoriban a város szélén helyezkedett el, és ahol új lakhelyek jelentek meg, a más bihari falvakból és városokból érkező, ún. román „telepesek” részére. Ez a terület ma is „Kolónia” néven ismeretes.

Tudtátok-e

Noha 1905-ben az iskola kötelező volt, a 2.902 nagyszalontai gyerek közül csak 1.942 járt iskolába. Ennek oka, hogy számos gyerek tanyákon élt, és nem tudtak bejárni a településen működő iskolákba. Ezért 1905 októberében két iskolát nyitnak meg a nagyszalontai pusztában a tanyasi gyermekek nevelése céljából.

Hortobágyi pásztor hímzett szűrben (Magyarország, 1908) / Forrás: Fortepan / Magyar Néprajzi Múzeum, Erdélyi Mór cége*

Asszonyok és gyermekek a tanyán (Magyarország, 1915) / Forrás: Fortepan / Ongrádi Melinda*

Így csatlakozik a román etnikum egy olyan közösséghez, amely a XX. század elején jórészt magyar volt. Az új országhatár, amely itt halad keresztül, nem csak gyepeket és más birtokokat osztott ketté, hanem a szabad közlekedést és áruforgalmat is megszüntette.

A kollektivizálás (1949-1962) után a tanyák fokozatosan eltűntek a szalontai pusztákról, miután a nagy állami gazdaságok bekebelezték a kisgazdák földjeit. A XX. század elején fennálló 430 hagyományos tanya közül körülbelül 15 maradt meg, de ezeket is átszervezték igényeik szerint a kommunista termelőszövetkezetek.

*A kép illusztráció

Tevékenységek gyermekeknek

Ismeretszerzés és kreativitás | Csapatmunka

1. Válassz ki egy tanyát a térképen. Képzeld el, hogy egy ott élő nő, férfi vagy gyermek vagy. Csapatban is lehet dolgozni. Írd le, szerinted kinek hogyan telik a napja.
2. *Nagyszalontai gyermekeknek:* Keressetek és gyűjtsetek adatokat a régi tanyákról. Főként a nagyszüleiteket, időseket kérdezzétek, akik azokat az időket megélhették. Jegyezzétek le figyelmesen beszámolóikat. Kérjétek, hogy ha van, mutassanak fényképeket is.

Ismeretszerzés és alkotás

3. Készíts vázlatot, térképet vagy rajzot, és ábrázold rajta a tanya fő alkotóelemeit.

e. A puszta. A szalontai puszták

A *Magyar Néprajzi Lexikon* szerint a puszta földrajzi és néprajzi értelemben nagy kiterjedésű, állattenyésztésre hasznosított területet jelent.

Mint Európában máshol is (Nagy-Britannia, Németo., Franciao., Lengyelo. stb.) a puszták a XIII-XIV században jelentek meg, és a XVIII. századig maradtak fenn, amikor az adók megnöttek, járványok, háborúk törtek ki, gazdasági változások álltak be.

A szalontai puszták

A térségben 1598-ig 22 település létezett, amelyeket azonban leromboltak a törökök. Az életben maradtak a környező erdőkbe, a mocsarak szigeteire és biztonságosabb falvakba menekültek. A törökkel vívott háborúk okozta pusztítást követően ezek a települések elnéptelenedtek, és ezek után a történelmi forrásokban pusztaként (latinul: *praedium*) kerülnek említésre – Andacs, Atyás, Bagd, Barmód, Erdőpatai, Pata, Mező-Panasz, Mezőgyarak, Kisvásári, Nagyvásári, Répás-Keszi, Simon-Kerék, Szil, Vimér stb.

Az 1552-es *portaszámlálás*^{*} szerint ezek a települések összesen 384 portát tettek ki, portánként kb. négy jobbággal. A földtulajdon a helyi földbirtokosok között oszlott meg, mint például a Toldi fivérek, de különösen a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség.

***portális adó:** ott szedték, ahol egy gabonával megrakott szekér keresztülfért a kapun (1342). Egy portának négy jobbággy vagy 12 zsellér (földtulajdon nélküli vagy kevés földdel bíró,

a nemesek birtokán dolgozó paraszt, jobbággyi kiváltságok nélkül) felelt meg (1609). Később egy portához négy darab négykereű szekér tartozott vonó állattal, egy jobbágggyal vagy 16 zsellérrrel¹.

¹<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1027.html>

Szalonta azonban a XVI. századig jelentéktelen település volt, ahol a Toldi családnak voltak földbirtokai, és ahol mintegy 300 személy élt. 1606-ban Bocskai István, Erdély fejedelme, vitézségük jutalmául 300 köleséri *hajdúnak** (vezetőjük Jothe Gergely volt, aki aztán öt évtizeden át volt Szalonta kapitánya) adományozza Kölesér települést. A törökidulás miatt romokban álló mezőváros helyett a hajdúk Szalontán telepednek le, amely, mivel egyetlen fontos útvonal sem érintette (Nagyvárad vagy Gyula irányába), védettebb volt az esetleges támadásokkal szemben. A hajdúk létrehozzák a régió központját Szalontán, felépítenek egy védővárat, így öt évtized alatt Szalonta virágzó mezővárossá növi ki magát.

Veszprém megyei hajdú, Magyarország (XVII. századi metszet) / Forrás: Magyar néprajzi lexikon

***hajdú:** marhahajcsár, XVI-XVII századi gyalogos parasztkatona.

A hajt (hajtó) szóból származik. A szó sok európai nyelvbe átszármazott, részben (főleg a Balkánon) szabadharcos, felkelő, illetve betyár, rabló, útonálló jelentésben (Arcanum – Magyar etimológiai szótár).

A szarvasmarhatenyésztésből kivált társadalmi réteg. Vélhetően eredetileg pásztorok, vadászok lehettek². A csor-

dák Bécs vagy az osztrák korona alá tartozó más, nagyobb települések felé hajtásával és védelmével voltak megbízva, így fegyvert is viseltek. A budai vilajet megalapítása (1541) elvágtá a Partium és az osztrák piac közötti kereskedelmi útvonalat, így a hajdúk elvesztették foglalkozásukat. A XVI. században az erdélyi fejedelmek különféle birtokokon telepítették le őket, ahol földet kaptak, minek fejében a seregben kellett szolgáljanak.

Tevékenységek gyermekeknek:

Ismeretszerzés és alkotás

1. Tegyük fel, hogy hajdú, hajtó (pásztor), jobbágy, földesúr, kapitány, pap vagy kocsmárosné lehetnél a XVII. századi Szalontán. Melyiket választanád, és miért?
2. Keresd meg a térképen a legtöbb tanyának helyt adó pusztát. Mit gondolsz, mi befolyásolta a pusztákon található tanyák számát?

²Móczár J., 1906. Nagyszalonta 1606-1906, Nagyszalonta

f Pásztorok, hajdúk, betyárok

A pásztorkodás az ember egyik legősibb elfoglaltsága. Különböző nomád törzsek hatalmas területeket foglaltak el az eurázsiai sztyeppen már az i. e. I. században – szkíták, szarmaták, hunok, avarok, mongolok. Ha a Kárpát-medence területéről beszélünk, az 1241-es mongol invázió ezeket a helyeket pusztán, néptelenül hagyta maga után, így a szakirodalomban már a XV. századtól kezdve találkozhatunk a *puszták* fogalmával.

Több századon átívelő inváziók és harcok után a megmaradtak újjáépítik létüket ezeken az elnéptelenedett településeken, bérbe veszik a szomszédos pusztákat, és létrehoznak egy extenzív pásztorkodásnak nevezhető rendszert. Az állatokat egész nyáron az otthonuktól távolabbra eső legelőkön tartották, míg télen a pásztorkodók szállása szomszédságában található karámokban, istállóknak, pusztai ólakban. A XVIII. század második felétől ezek a szezonális gazdaságok fokozatos fejlődésnek indulnak, átalakulnak állandó lakhelyekké (tanyákká), és az állattartás a távolabbi pusztákról a gazdaságok szomszédságába kerül. A teljes család kiköltözésével megjelennek a kertek is, amelyek az állatokkal együtt biztosítják a teljes családnak mindazt, ami a megélhetéshez szükséges.

De kik foglalkoztak ezekkel az állatokkal? A gulyások (marhapásztorok) gondoskodtak a szarvasmarhákról, a csikósok a lovakról, a kondások a sertésállományról, a juhászok a juhokról, őket pedig a bojtárok segítették. A nagyobb gyerekek a libákat terelték a legelőre.

A gémeskút talán az egyik legmeghatározóbb képünk a pusztáról, mindamelllett a múltban létfontosságú szerepe volt az állatok itatásában. Csakúgy, mint a tanyákat, a régi térképeken a gémeskutakat is megjelölték. Csak a Barmódi pusztán több tucatnyi gémeskút létezett, és mindegyiknek saját neve volt: Birka tanya, Homokgödör, Tarka gulya kút stb.

Kondások (Magyarország, 1964). Forrás: Fortepan / Magyar Rendőr*

*A kép illusztráció

Tudtátok-e

A gémeskutakat arra is lehetett használni, hogy a pásztoroknak jelezzék, mikor jött el az étkezés vagy az állatok itatásának ideje. A gém vagy a kútostor helyzetének állításával

lehetett jelezni látótávolságra. Úgy tűnik, hogy ugyanezt a hírközlő rendszert használták a csendőrék előtt a pusztákon rejtőzködő betyárok figyelmeztetésére is.

Magyar szürkemarha itatása (Hortobágy, 1941). Forrás: Fortepan / Fortepan*

Régi Kondorosi Csárda (Magyarország, 1848). Forrás: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum/Europeana*

Tudtátok-e

A pusztai csárdák rendszerint főbb útvonalak mentén helyezkedtek el, egy – vagy félnapi járásra a nagyobb településektől, ahol a helyi közigazgatás már nem tudta könnyűszerrel felügyelni őket. Így váltak a csárdák hírhedtté az itt rejtőzködő betyárok miatt, ami aztán számos történetet és helyi legendát szült.

*A kép illusztráció

Két országban, két keréken: Nagyszalonta–Békéscsaba

A Nagyszalonta - Gyula - Békéscsaba nyomvonalú kerékpárút a három várost összekötő Országutat követi, és öt Natura 2000 területet szel át, vagy ezekkel szomszédos: Nagyszalonta (román oldalon), illetve Dél-Bihari szikesek, Gyepes csatorna, Körösközi erdők, Fekete-, Fehér- és Kettős-Körös (magyar oldalon).

Útiterv:

- kiindulópont: a *Túzokfészek* látogatóközpont Nagyszalontán
- Gyula város érintésével
- érkezési hely: Békéscsaba (központ)
- közlekedés módja: kerékpár
- távolság: kb. 54 km (oda)
- időtartam – csak oda: kb. 3 óra 20 perc (kerékpárral)

Úticélok és látnivalók:

a. Románia: Nagyszalonta Natura 2000 terület

b. Magyarország: Dél-Bihari szikesek, Gyepes csatorna, Körösközi erdők, Fekete-, Fehér- és Kettős-Körös Natura 2000 területek

A továbbiakban csupán a Nagyszalonta Natura 2000 területre összpontosítunk. A magyarországi területekkel kapcsolatos információk szerepelnek az útvonalon elhelyezett információs táblán is, illetve további részleteket tudhatunk meg róluk a területek kezelését végző Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság weboldalán: www.kmnp.hu

Forrás: Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság / Sallai Zoltán

Nagyszalonta Natura 2000 terület

Ez egy különleges természetmegőrzési terület, amelyet az ürge és a **Pannon gyepek és szikes mocsarak (1530)* élőhelytípus védelmére jelöltek ki. Ez utóbbi egyike az Európai Közösség területén fellelhető, és az Élőhelyvédelmi Irányelv I. függelékében leírt 233 közösségi jelentőségű élőhelynek, sőt ezen belül a 71 prioritás élőhelytípusnak.

Ürgék / Fotó: Dénes Anna

*Pannon gyepek és szikes mocsarak (1530)

Előzmények

A Pannon biogeográfiai régió egyéb területeihez hasonlóan, erre az élőhelytípusra, amely nagyrészt természetes eredetű, erőteljes hatással volt az állatok legeltetése, illetve azok a lecsapolási és folyószabályozási munkálatok, amelyekre a XIX. század végén került sor.

A szikes talajok a Kárpát-medence folyóinak mentén, illetve mélyebb területein keletkeztek. Ott alakultak ki, ahol a felszínig emelkedő talajvízszint felhozta azokat az ásványi sókat, amelyek körülbelül 10 millió évvel ezelőtt még a Pannon-tenger nátriumos üledékének részét képezték.

Ezek az elsődleges szikeseken kívül, amelyek hosszú természetes folyamatok révén keletkeztek, a XIX. század végi vízrendezési munkálatok (folyószabályozás, árvízmentesítés stb.) eredményeként, a korabeli vizes élőhelyek és mocsarak lecsapolásával úgynevezett másodlagos szikesek is létrejöttek. A talajvíz szintje lecsökkent, helyenként kivirágzott a sziksó, majd az adott területek legelőként és kaszálóként lettek hasznosítva. Minden bizonnyal a nem szikes talajok voltak az elsők, amelyeket gabonatermesztés céljából feltörték és megműveltek, és ezek közül nagyon kevés maradt fenn gyepeként.

A helyzet napjainkban

A drasztikus emberi beavatkozásoknak betudhatóan ezeknek az élőhelyeknek a területe és minősége jelentősen visszaesett. Ezért az EU-ban, a pannon szikes gyepek és mocsarak védelme érdekében, különleges természetmegőrzési területeket jelöltek ki.

Tavasszal a szikes gyepeket átmenetileg elönti a víz, míg nyáron, amikor kiszáradnak, helyenként fehér sós foltok jelennek meg.

A **szikes talajok** humusz- és nitrogéntartalma csekély, ezért mezőgazdasági szempontból alacsony termőképességűek. Léteznek azonban kivételes növények, a **halofitonok** (sziki/sótűrő növények), amelyek tudtak alkalmazkodni a szikesekre jellemző nehéz körülményekhez és a régió klímájához.

Pozsgás őszirózsa (*Aster tripolium*) / Fotó: Dénes Anna

Sziki sóvirág (*Limonium gmelinii*) / Fotó: Dénes Anna

Tudtátok-e

A halofitonok ténylegesen hozzájárulnak a szikes gyepek kialakulásához, és különféle növényekkel társulva fordulnak elő, melyek közül egyesek gyógyhatásúak, mint például a kamilla (*Matricaria chamomilla*).

Sajnos, a gyepek túllegeltetése, beszántása, a növényzet felégetése olyan tényezők, amelyek hozzájárulnak a sziki növényzet leromlásához. A pannon szikes gyepeket fenntartható módon kell kezelni, többek között biztosítva a legeltetés szabályozását és őshonos háziállatfajtákkal végzett extenzív legeltetési rendszer alkalmazását.

Tevékenységek gyermekeknek

Ismeretszerzés | Csapatmunka

1. Látogassatok meg két élőhelytípust: egy természetes vagy természetközeli (erdő, gyeplő, vízfolyás, mocsár) és egy mesterségeset (gyümölcsös, veteményes, gabonátábla, pisztrángtenyészet, kerti tó). Lehetőség szerint mindkét élőhely hasonló jellegű legyen, vagy szárazföldi, vagy vízi. Figyeljétek meg és jegyezzétek fel minél több élőlényt: növényt, gombát, állatot (a gerinctelenekeket is beleértve) mindkét élőhelyen. Jegyezzétek fel a meglátogatott/elemezett területek méretét is. Mindkét helyről készítsétek fényképeket, vázlatot.
2. Egy A4-es lapon hasonlítsátok össze a két élőhelytípust. Jegyezzétek fel a területek nevét, típusát, méretét, és az észlelt élőlényeket. Beszéljétek meg, mi az ember szerepe mindkét példa esetében.

Illusztráció: Kókay Szabolcs

Zárszó helyett

A nagyszalontai túzokok birodalma évezredek történelmével bír. A terület természeti és kulturális öröksége elszegényedett az idők során, ugyanakkor éppen ez a veszteség az, ami kihangsúlyozza a máig megmaradt értékek fontosságát és védelmüknek szükségességét.

Rendelkezésünkre állnak olyan eszközök, amelyekkel hozzájárulhatunk a helyi közösségi öntudat megerősödéséhez, az elemi értékeken alapuló közös identitás kialakításához: természettudatosabb életmód, természetvédelmi nevelés, a helyi kistermelők, valamint a természet védelméért és a kulturális örökségért küzdők támogatása, természetbarát mezőgazdasági tevékenységek, hagyományőrző és a kulturális értékeket népszerűsítő tevékenységekben való részvétel.

Köszönjük, hogy idelátogattatok, és bízunk benne, hogy feltöltöttétek a túrázás során. Ha pedig ténylegesen meg szeretnétek tapasztalni a puszta erejét, járjátok végig az útvonalakat más évszakokban is! Visszavárunk a túzok birodalmába!

Illusztráció: Kókay Szabolcs

Könyvészet

(jelen túrakalauzhoz és a kísérő tájékoztató táblákhoz):

- Conscriptio, 1778, (A nagyváradi püspökség egykori javainak összeírása), HU MNL OL E 156 - a. - Fasc. 125. - No. 001
https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc125_no001_a/
- Magyar Néprajzi Lexikon, 1977-1982, Budapest *<https://mek.oszk.hu/02100/02115/#>*
- Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor, 1974, Oradea
- Biszak, E., Kulovits, H., Biszak, S., Timár, G., Molnár, G., Székely, B., Jankó, A., Kenyeres, I.: Cartographic heritage of the Habsburg Empire on the web: the MAPIRE initiative. / Conference: 9th International Workshop on Digital Approaches to Cartographic Heritage Budapest, 4-5 September 2014, At 26-31, Volume: 9
- Borovszky S., 1901: Magyarország vármegyéi és városai
https://www.pechy-de-pechujfalu.hu/myfiles/htmls/borov/bihar_x/bihar_xx.html
- Bölkényi Kiss K., 2016: Az erdélyi magyarok mezőgazdasági öröksége. II kötet
- Dánielisz E. (szerk.), 2009: Nagyszalonta népköltészeti hagyományairól, Nagyvárad
- Dánielisz E., 2003: Monografia municipiului Salonta în date: cronologie locală, culturală și urbanistică, Salonta
- Dánielisz E., 2009: Salonta în secolul XX, Oradea
- Dánielisz E., 2008: Nagyszalonta a 20. Században, Nagyvárad
- Dánielisz E., 2003: Nagyszalonta évszázadai: hely- és művelődéstörténeti, urbanisztikai kronológia, Nagyszalonta
- Dánielisz E., 1993: Szalontai séták, Nagyvárad
- Dărăban I.N., Arsene GG, Turcuș V., Ardelean A, 2013: Assessment on bio-economical potential for medicinal plants in salty meadows from the Aradului plain (w. Romania). Studia Universitatis "Vasile Goldiș", Seria Științele Vieții; 23(1): 71-78
<http://www.studiauniversitatis.ro/pdf/23-2013/23-1-2013/SU23-1-2013-Daraban.pdf>
- Fazecaș G., 2010: Așezarea aparținând epocii bronzului de la Salonta - Testhalom. Sondajul arheologic din anul 1958 în volumul H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcșeț, D. Băcșeț (eds.) - Identități culturale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie. In memoriam Alexandri V. Matei (Bibliotheca Musei Porolissensis XIII), Zalău, 111 - 121.
- Fényes E., 1851: Magyarország geographiai szótára, Budapest
<https://archive.org/details/magyarorszaggeogr01fnye>
- Gogăltan, F., Fazecaș, G., 2018: At the South-Eastern Edge of the Otomany-Füzesabony Cultural Complex, Gesta XVII/2, 47-62
- Gyulai F., 2006: Historical Plant-Biodiversity in the Carpathian Basin
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.620.8238&rep=rep1&type=pdf>
- Herman O., 1887: A magyar halászat könyve, Budapest
<http://mek.niif.hu/03100/03104/html/>
- Jakab G.(szerk.), 2012: A Körös-Maros Nemzeti Park Növényvilága, Szarvas

- Lakatos-Balla A., 2005: Honfoglalás kori sírok Nagyszalonta-Halom-dombról (Salonta, Romania), *Communicationes Archaeologicae Hungariae*
- Móczár J., 1906: Nagyszalonta 1606-1906, Nagyszalonta
https://www.europeana.eu/en/item/92006/BibliographicResource_1000095232872
- Murádin L., 2013: Utak és nevek (Településnevek erdélyi és partiumi utakon), Nagyvárad
https://www.europrint2000.ro/html/Utak_es_nevek.html
- Nyakas M., 2005: A bihari kishajdú városok története (Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója 5. Debrecen, 2005)
https://library.hungaricana.hu/en/view/MEGY_HAJB_Sak_16_Bihari_05/?pg=0&layout=s
- Petrovici M., 2015: Atlas al speciilor de păsări de interes comunitar din România, Coordonare științifică: Societatea Ornitologică Română și Asociația pentru Protecția Păsărilor și a Naturii „Grupul Milvus”. Proiect cofinanțat din Fondul European de Dezvoltare Regională
- Pop I., 1968: Flora și vegetația Câmpiei Crișurilor, București
- Rozvány Gy., 1870: Nagy-szalonta mezőváros történelme (monographiája), *Gyula*
http://misc.bibl.u-szeged.hu/24978/1/014_007_001-142.pdf
- Varga Z. (szerk.), 2014: A Pannon régió élő öröksége - a NATURA 2000 hálózat
- Viski K., 1919: Arany népe, Nagyvárad <https://mek.oszk.hu/18000/18092/18092.pdf>
- World Tourism Organization and European Travel Commission (2017), *Handbook on Marketing Transnational Tourism Themes and Routes*, UNWTO, Madrid.
- Zsigmond J., 1940: Bihar vármegye a török pusztítás előtt, Budapest
http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3242.pdf

Weboldalak:

- Biodiversity information system for Europe
<https://biodiversity.europa.eu/countries/romania>
- European Commission, Nature and biodiversity
https://ec.europa.eu/environment/nature/index_en.htm
- Kiskunsági Nemzeti Park
<https://www.knp.hu/hu/kunhalmok-es-foldvarak-a-duna-tisza-kozen>
- Magyar Elektronikus Könyvtár <https://mek.oszk.hu/>
- Magyarország Nagylepkéi <http://www.macrolepidoptera.hu/>
- Mappa Generalis Terreni Oppidi Nagyszalonta, Anno 1812. // Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/7550/?list=eyJxdWVyeSI6ICJzemFsb250YSJ9>
- Mapire - Történelmi Térképek Online (Arcanum) <https://mapire.eu/hu/>
- Natura 2000 Network <https://natura2000.eea.europa.eu/>
- Repertoriul Arheologic Național (RAN) <http://ran.cimec.ro/>

Köszönjük a szakmai információkat:

Duică Tudor, Fazecaș Gruia, Havadtői Krisztina, Lakatos Attila.

A projekt címe: ROHU-14 „A természeti értékek megőrzése, védelme és népszerűsítése a Nagyszalonta-Békéscsaba határmenti térségben–The Nature Corner”

Kiadja: Milvus Transilvania Vest Egyesület

Megjelenés ideje: 2023 júniusa

A projektet az Európai Unió támogatja, az Európai Regionális Fejlesztési Alap által, az Interreg V-A Románia-Magyarország program keretében.

Szöveg (beleértve a tájékoztató táblákat is): Turdean Laura
Közreműködtek: Nagy Attila, Papp Judith, Parragh Katalin
Magyar nyelvű fordítás: Bálint Noémi, Buslig Johanna
Borító grafikák: *Nagyszalontai túzokok / Túzokkakas*. Kókay Szabolcs illusztrációi
Fotók: „Milvus Csoport” Egyesület (kivételesen ez alól minden olyan kép, amelynek a szerzője/forrása megnevezésre került)
Grafikai tervezés és tördelés: Imago Media S.R.L.

**Copyright © Milvus Transilvania Vest Egyesület, 2023
Minden jog fenntartva.**

ISBN 978-973-0-38353-9

www.dropia.eu

Jelen anyag tartalma nem feltétlenül tükrözi az Európai Unió hivatalos álláspontját.